

GLAGOLJSKA ILUMINATORSKA DJELATNOST SENJA

Kao i mnoga druga izlaganja iz naše kulturne povijesti, i ovo moramo započeti onom žalopojnom konstatacijom: Nažalost, od veoma bogate glagoljske skriptorske i iluminatorske djelatnosti u Senju, malo nam se toga sačuvalo. Malo se sačuvalo i rukopisnih knjiga i arhivskih svjedočanstava o njima. Ta je djelatnost prekrivena velovima šutnje i valovima stradanja kojima je Senj kroz svoju burnu povijest bio subjektom i svjedokom. — Veoma povoljan geografski položaj Senja bio je uzrokom veoma burnih (ne samo u klimatskom pogledu) događaja kroz koje je on u povijesti prolazio i koji nisu bili baš jako povoljni za kulturno stvaralaštvo. Iz tog njegovog položaja proizlaze i dvije njegove najjače djelatnosti i tradicije — vojnička i trgovačka, koje neposredno nisu mnogo naklone kulturi, ali posredno će upravo one biti glavni faktori i pomagači veoma plodne kulturne djelatnosti. Naime, žive prometne veze koje zahtijevaju i ostvaruju te dvije djelatnosti omogućit će i veoma bogat promet ideja i kulturnih dobara.

Činjenica da se Senj u brojnim povijesnim nedaćama kroz koje je prolazio nikad nije predavao, nego nakon svake od njih nanovo ustaje i zauzima svoje mjesto na geografskom položaju i u društveno-političkom i kulturnom životu svoje sredine, biti će uzrok valovitog i skokovitog, ali ipak kontinuiranog i veoma plodnog stvaralaštva na svim područjima kulture, pa tako i na području iluminatorske djelatnosti.

Premda ne raspoložemo brojnim materijalnim dokazima, ipak s razlogom možemo tvrditi da je Senj od 12. do 16. stoljeća bio snažan centar proizvodnje i ukrašavanja knjige rukom, tj. da je u Senju postojao jak skriptorij te iluminatorska i knjigoveška radionica. Uz brojne izgubljene rukopisne kodekse, za to imamo još uvijek dovoljno uporišnih točaka.

Sigurne uporišne točke za tu tvrdnju su knjige koje su nam se sačuvala i za koje sigurno znamo da su nastale u Senju. To su:

— Psaltir koga »pisa žakan Kirin ... lēt G(ospo)dnih 1350 ... v S(ve)tom Kuzmi i Damiēnu v Seni ...«, koji se danas čuva u Pragu pod znanstvenim nazivom »Lobkovitzev psaltir«.

— Statut grada Senja iz 1388. godine, koji se danas čuva u Zagrebu, u Arhivu JAZU.

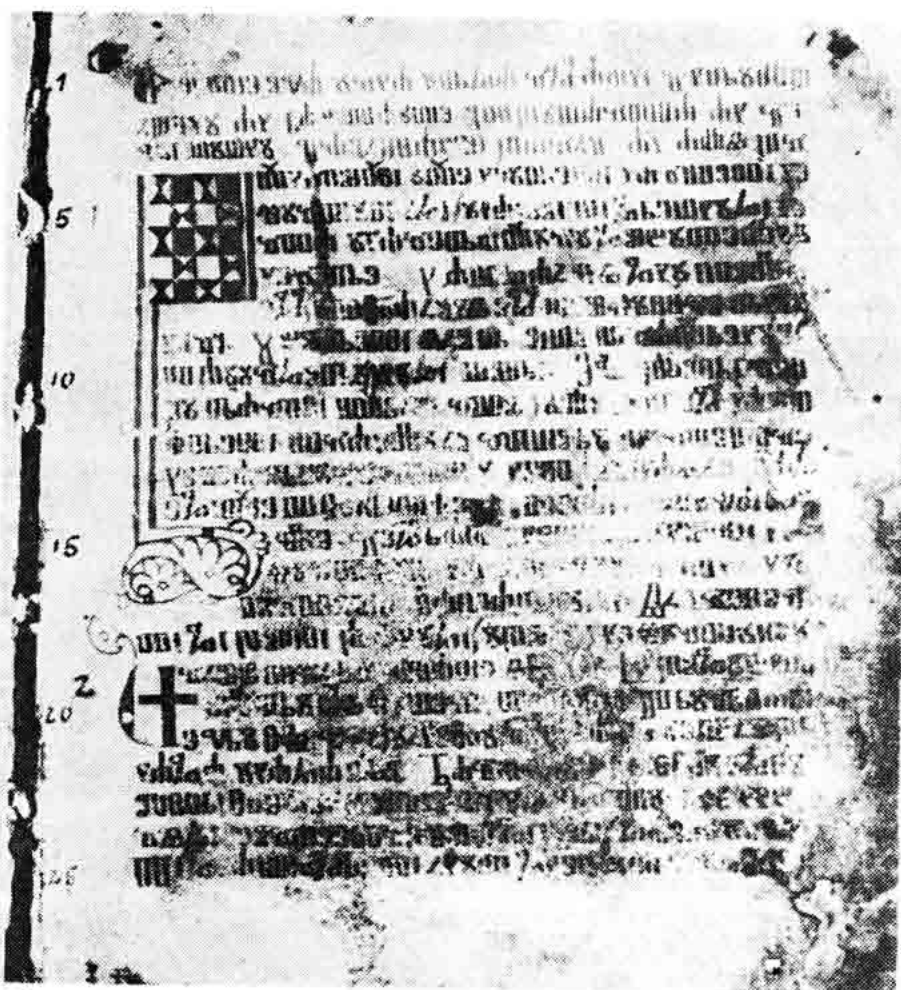
— »Prvi vrbnički misal« koga je napisao »pop Tomas arhižakan senski i vikar ... na lēt G(ospo)dnih 1456. marča 20.«, kako se na njemu potpisao sam autor.

¶ sunt in regionem suam: secundum
miller. Egressus Lucam.
hic per ambulabatur hic
deho. & ecce unus nomine
zacheus. & hic erat pu
erps papharnoz & ipse

faciam nos gauderatis. ¶ .

an ad vesperum.
ca. maxime piffima
dnar. & pax p
nob uac maxime
benignissimo sb
o auo & ubi pedere hostia laudis.
p. d. d. d. d.

Sl. 113 — Geometrijsko-biljni inicijal u Lobkovitzevom psaltiru iz 1395. (Prag Narodna i univerzitetska knjižnica, XXIII, G. 67.)

Sl. 111 — Biljni inicijali Rapskog evanđelistara iz 11. st. (Rab, Zupni ured).

Sl. 112 — Biljno-teratomorfni inicijal Večenegina evanđelistara iz 1095/96. g. Oxford M. S. (Canonic Biblical, Latin 71.)

Nihil...
 Dicitur illi discipulis suis.
 Nemo accendit lucernam &
 in abscondito ponit. neque sub
 modio. sed super candelabrum.
 ut qualis grana uniuscuius
 decem. Lucernae corpus
 est oculus animi. Si oculus au-
 tem fuerit simplex. totum corpus tu-
 um lucidum erit. Si autem nequam fu-
 erit. totum corpus tuum ad tur-
 bationem erit. Unde ergo velum quod in-
 ter. ante oculos. Si ergo corpus
 tuum ad tur-
 bationem fuerit non
 habebis reliquam partem ad tur-
 bationem. erit lucidum ad tur-
 bationem. Sic
 sicut lucernae fulgor illuminat
 autem.

Sl. 114 — Geometrijsko-biljno-teratomorfni inicijal s Kristovim likom u Osorskom evanđelistu iz 1083. g. (Vaticanska biblioteka, Borg. Lat. 339)

— *Misal popa Marka* pisan za popa Blaža u Obrovi, 1435. g., koji se danas čuva u Arhivu JAZU u Zagrebu.

— Tu još treba pribrojiti *Misal popa Jura Bačića*, pa zatim *Novljanski misal*, te još niz rukopisa krbavsko-primorsko-krčko-istarskog kruga od kojih su mnogi više ili manje vezani za Senj.¹

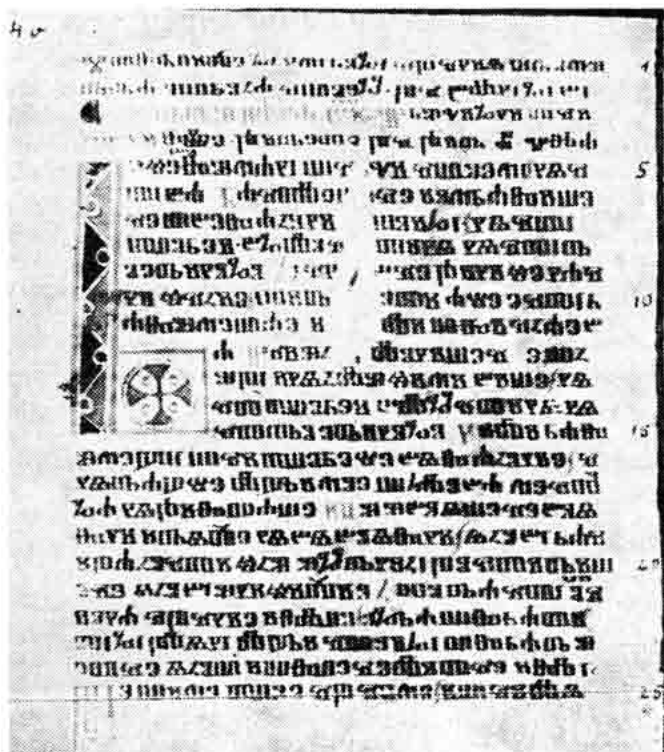
Da je u Senju u razdoblju od 13. do 15. stoljeća postojala snažna knjižno-iluminatorska djelatnost, osim gore navedenih sačuvanih knjiga, indirektno nam govore i neke druge povijesne činjenice i situacije;

1. U Senju je, kao i u čitavoj jugozapadnoj Hrvatskoj, kroz cijeli srednji vijek, u upotrebi bila glagoljica, u liturgiji u potpunosti, a djelomično i u administraciji. Sve su crkvene knjige pisane glagoljicom. Budući da je u ostalom dijelu katoličke Evrope u liturgiji bio u upotrebi latinski jezik i knjige su bile pisane na latinskom jeziku, naši glagoljaši za svoje potrebe nisu mogli uvoziti knjige iz velikih evropskih knjižarskih centara, nego su ih morali sami prevoditi i pisati.

2. U 15. stoljeću u Senju i njegovoj bližoj okolici imamo 6 samostana (dva pavlinska, te po jedan benediktinski, franjevački, dominikanski i augustinjski od kojih neki postoje još od 12. i 13. stoljeća.² U većini od njih se

Sl. 115 — Geometrijsko-biljni inicijal s elementima drvorezbarstva u Lobkovitzu psaltiru.

Sl. 116 — Geometrijski inicijali u Lobkovitzevu psaltiru.

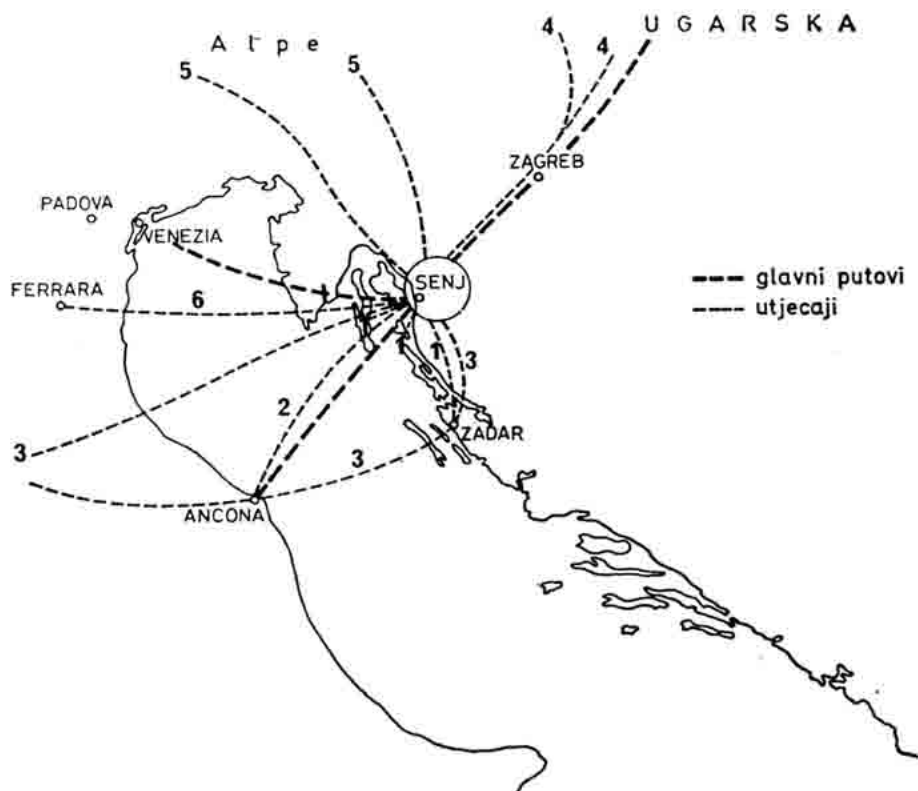
glagoljalo. Ako uzmemo u obzir da svi oni moraju imati barem dvije različite knjige, misal i brevijar, a vjerojatno još i psaltir, gradual i antifonar, barem u jednom primjerku, a vjerojatnije u dva primjerka, za svaku stranu kora po jedan, te ako tome pridodamo katedralni kor kanonika gdje se također glagolja, dolazimo do zaključka da je tu moralo istodobno biti barem 20-tak koralnih glagoljskih knjiga, koje su sudeći prema tadašnjoj praksi i prema sačuvanim kodeksima, bile i iluminirane.

3. U Senju već od 12. stoljeća postoji kaptolski notarijat, koji je »locus credibilis« (tj. ima pravo izdavanja službenih isprava) za gotovo cijelu jugozapadnu Hrvatsku, a za to je morala postojati jaka kancelarija i skriptorij koji je morao zadovoljiti i potrebe glagoljaša.

4. Iza kako je Venecija što kupila što okupirala gotovo cijelu Dalmaciju i Istru, nakon 1420. godine, Senj je (uz Omiš koji ima nepovoljan položaj), jedina slobodna luka putem koje ne samo Hrvatska, nego i gotovo cijela Srednja Evropa ima izlaz na Jadran i Mediteran. Posjedujemo brojna svjedočanstva o putovanjima vladara (Sigismund) i političara, te trgovaca, kulturnih radnika i umjetnika preko Senja za Ankonu i dalje za Rim, Firencu i Napulj i obratno.³ Kad godine 1469. Majer Blaž proglašava Senj kraljevskim gradom, uz trgovinu, u njemu će posebno cvjetati i umjetnost i književnost. Gospodarski i društveni standard podiže i kulturni standard.

5. Značajnu, iako tek posrednu i ne odmah primjetnu ulogu u iluminatorskoj djelatnosti Senja odigrala je i Ižota. Naime, pošto je Štefan II Frankopan godine 1446. oženio tu aragonsku udovicu, čiji je otac D'Este gospodar Ferare i Modene, otvorena su mu vrata dvorova i Francuske i Italije, te on postaje neke vrsti ambasador sjeveroistočne Evrope, koja od ostalog dijela Evrope traži pomoć u borbi protiv Turaka. Nešto zbog toga a nešto i zbog obiteljskih razloga on često putuje u Italiju, osobito u Feraru i Rim, te upravo u tim vezama treba tražiti porijeklo ferarskog utjecaja na ovaj glagoljaški krug. U I Vrbničkom misalu ovaj je utjecaj najočitiiji.

6. Činjenica da senjski knjigoveža Grgur Kraljić ima tako široko područje svoje djelatnosti da uvezuje čak i istarske kodekse (Beramski i Ročki misal), svjedoči da je imao veoma razvijenu i nadaleko čuvenu knjigovešku radionicu. U Istri djeluje 1497. i 1498. godine, a to znači onda kada u Senju trenutno nije bilo posla. Njegovi sačuvani primjerci uveza mogu se mjeriti s onodobnim evropskim radionicama. Knjige koje uvezuje također su glagoljaške, kako smo gore naveli.⁴

Sl. 117 — Shema glavnih trgovačkih puteva i kulturnih utjecaja na Senj u 15. st. (1. Zadar, izravno i preko Krbave. 2. Ankonitanske Marke. 3. Italije izravno i preko Zadra. 4. Sjeverne Hrvatske i Ugarske. 5. Subalpski stilski krug. 6. Ferara).

Sl. 118 — Biljni ornament ferarskog kruga u II. Vrbničkom misalu. (Vrbnik, župni ured).

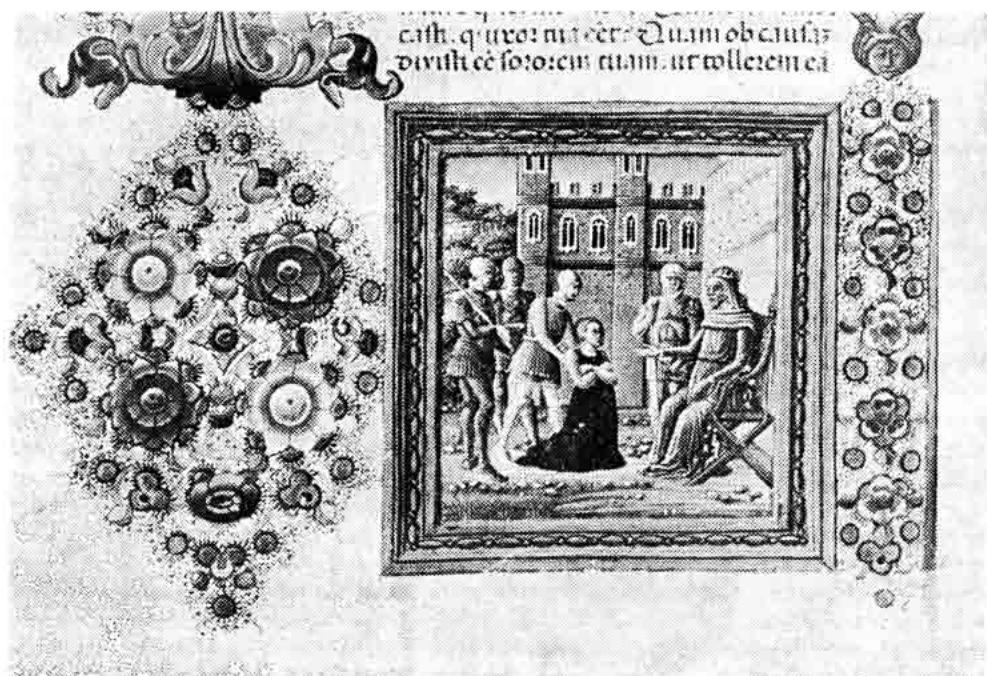
7. Konačno, osnivanje jedne tako plodne, iako ne duga vijeka, glagoljaške tiskare u Senju 1493. godine, nezamislivo je bez postojanja jedne jake proizvodnje rukopisne knjige i velike potražnje za knjigom u ovom kraju. Ta tiskara u svemu nadomješta dotadašnji skriptorij ili skriptorije ovog kraja. S druge pak strane, ta tako važna i rječita činjenica i institucija, ta senjska tiskara imat će i »nekulturnih« posljedica: rukopisne knjige, naime, sada postaju manje potrebne te se one poklanjaju ili prodaju siromašnijim crkvama, te kao zastarjele konačno propadaju.

Sve nam te činjenice dosta rječito govore o snažnoj skriptorskoj i iluminatorskoj djelatnosti u Senju u razdoblju od 13. do 15. stoljeća. Kada pak preživjelu, iako skromnu, baštinu senjske glagoljaške iluminatorske djelatnosti stilski analiziramo i kulturno-povijesno valoriziramo, dolazimo do zak-

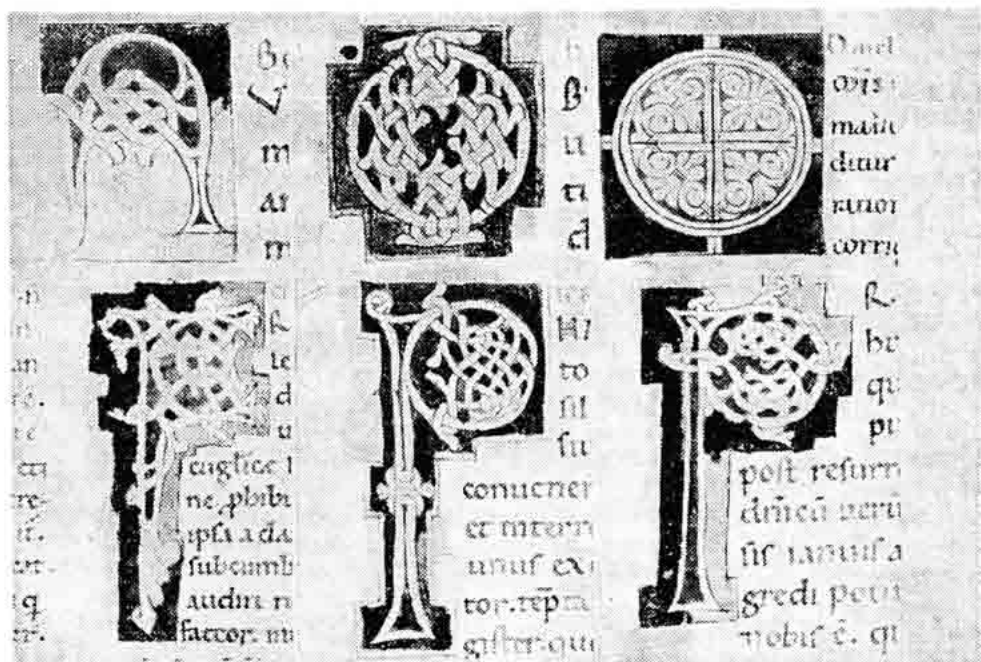
ljučka da se radi o jednom samostajnom i osebnom stvaralaštvu koje u sebi nosi brojne vertikalne (vremenski) i horizontalne (geografski) utjecaje.

Vertikalni, vremenski utjecaj je romanička iluminatorska tradicija latinična i glagoljaška. Raniji biljno-pletetni i teratomorfni ornament (sl. 111, 112, 114) prelazi u geometrijsko-pletetni (sl. 113, 115, 116) i antropomorfni te u narativne scene, ako uostalom i u latiničnim rukopisima, s time da će se pletetni karakter dekoracije u glagoljaškim rukopisima zadržati mnogo duže, čak do 15. stoljeća, dok je u latiničnim rukopisima zamijenjen naturalističkim biljnim ornamentom već u 13. stoljeću. Dokaze za taj utjecaj i njegove izvore danas imamo sačuvane samo u latiničnim rukopisima 11. i 12. stoljeća u Rabu, Osoru i Zadru (odnosno u rukopisima nastalim ovdje ali danas izvan zemlje), dok nam se jedna čitava, prijelazna, »generacija« glagoljaških rukopisa, ona romanička, izgubila. Jedini sačuvani spomenik tog prijelaznog tipa jest Lobkovitzev psaltir iz 1350. godine u kojem je uz očite stilske karakteristike gotike, još uvijek jasno prisutna i romanika.

Horizontalni suvremeni geografski utjecaji su mnogo brojniji i raznovrsniji, (sl. 117) a posljedica su mnogih, malo ranije navedenih činilaca koji su od Senja stvorili jak knjižarski centar. To je u prvom redu zadarski skriptorski i iluminatorski krug koji u Senj dolazi najprije neposredno, morem, a zatim posredno preko Krbave. U 14. i 15. stoljeću veoma je jak utjecaj i iz same Krbave gdje glagoljaška iluminatorska djelatnost dosiže svoj vrhunac, o čemu nam svjedoči i misal kneza Novaka. U 15. stoljeću sam se taj

Sl. 119 — Ferarski biljni ornament Marca dell'Avogara u Bibliji Borsa D, Este iz sredine 15. st. (Modena, Biblioteca Estense, ms. V. G. 12.).

Sl. 120 — Biljno-pletetni inicijali u »Sermknez« 13 st. iz Piacenze. (Piacenza, Archivio Capitolare, Cod. n. 60).

centar pred turskom opasnošću seli preko Like u Hrvatsko primorje, u Senj, Vinodol i Krk gdje se susreće s novim iskustvima i biva obogaćen novim utjecajima.

Veoma su jaki utjecaji i iz Italije i to morskim putem. Ti utjecaji dolaze iz Ankonitanskih Marki, iz Padove, Venecije a osobito iz Ferrare, čemu je mnogo pridonijela Izota D'Este. Taj je utjecaj posebno prisutan na I Vrbičkom misalu. (sl. 118, 119)

Prisutan će biti i utjecaj Zagreba i Ugarske koji dolazi kopnenim putem kojim crkveni i politički ljudi putuju preko Senja za Italiju.

Konačno biti će prisutan i subalpski stilski krug, Istra, Furlanija i Kranjska, koji ovamo dolazi preko brojnih trgovačkih, hodočasničkih i kulturnih putovanja o čemu rječito svjedoči obilje glagoljskih grafita s potpisima Senjana i Ličana koji preko Istre i Dolenjske dopiru sve do podno Triglava. Taj je utjecaj najprisutniji u djelima Bartola iz Krbave, a osobito u njegovom Beramskom misalu. Ovaj tok utjecaja tekao je i obrnutim putem, jer će u 16. stoljeću Toma Senjanin, »horvaški malar« kako ga naziva Trubar slikati brojne freske po Dolenjskoj i na Krasu.⁵

Kako vidimo iluminatori Kvarnerskog kruga kome je Senj središte, u toku su svih kretanja u evropskom knjižnom slikarstvu. Svojoj sredini oni prenose evropsko iskustvo i dostignuća na njoj razumljiv i likovno blizak način s obzirom na specifičnosti koje proizlaze iz same sredine i njene likovne tradicije kao i iz specifičnosti pisma kojim se služe, glagoljice. U opće

Sl. 121 — Geometrijsko-pletetni inicijal u Novljanskom misalu 15. st. (Novi Vinodolski, Zupni red).

prihvaćen repertoar dekoracije u knjižnom slikarstvu Evrope toga vremena, (sl. 120) oni dodaju naše folklorne elemente (preuzete iz drvorezbarstva) a valovit karakter latiničnog ornamenta ovdje postaje, slijedeći uglati oblik glagoljskih slova, i sam uglat. (sl. 121)

Drugim riječima naši glagoljaši na kreativan i svojstven način slijede evropsko knjižno slikarstvo i prenose ga našem čitaocu i gledaocu u njemu prihvatljivom i bliskom obliku.

BILJESKE

1 O navedenim kodeksima detaljnije vidi kod:

Ivan MILCETIC, Hrvatska glagoljska bibliografija, Zagreb, Statine JAZU, 1911.

Anica NAZOR, Zagreb — riznica glagoljice, Katalog izložbe u Povijesnom muzeju Hrvatske, Zagreb, 1978.

2 Cf. Josip BUTORAC, Povijesni pregled redovištva u Hrvatskoj, Croatia Sacra, br. 20—21, Zagreb, 1943.

3 Pavao TIJAN, Grad Senj u povijesti i kulturi Hrvatskog naroda, Senj, JAZU, Zagreb, 1940.

4 Branko FUCIĆ, Uvez glagoljske knjige, Muzej primjenjene umetnosti, Zbornik 18, Beograd, 1974.

5 France STELE, Slikarstvo v Sloveniji od 12. do srede 16. stoletja, Ljubljana, 1969.

Sl. 122 — Jurjevo oko 1925. Pučka svečanost, igra se kolo na obali.